

Марія ПОЧИНКОВА,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

доктор педагогічних наук,

професор кафедри початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *pochinkovat@gmail.com*

Світлана БАДЕР,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *svetmira23@meta.ua*

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН¹

У сучасному світі, де інформаційний простір постійно розширюється, а джерела даних не завжди є достовірними, особливої ваги набуває здатність особистості критично осмислювати отриману інформацію. Формування критичного мислення – ключовий компонент підготовки свідомих, відповідальних та активних громадян. Саме тому педагогічні технології, спрямовані на розвиток аналітичного мислення, вміння аргументовано відстоювати власну позицію, приймати зважені рішення та протистояти маніпулятивним впливам, мають велике соціальне значення.

Педагогічний інструментарій, який забезпечує реалізацію технології формування критичного мислення громадян, дає змогу зробити освітній процес не лише змістовним, а й особистісно орієнтованим, сприяючи становленню громадян із високим рівнем соціальної відповідальності.

Сутність поняття «педагогічний інструментарій» визначено як сукупність форм, методів, засобів і прийомів, за допомогою яких здійснюється процес цілеспрямованого формування критичного мислення особистості на різних вікових етапах.

Автори аналізують доцільні форми, методи та засоби формування критичного мислення громадян на всіх вікових етапах. Педагогічний інструментарій технології на етапі дошкільного дитинства складають спрощені методи, прийоми постановки простих запитань.

На етапі молодшого шкільного та підліткового віку спектр методів формування критичного мислення значно розширюється – доречно упроваджувати всі методи активного навчання й рефлексивні практики.

До основного педагогічного інструментарію технології формування критичного мислення в період зрілої юності належать лекції, зокрема проблемна лекція, лекція-дискурс, лекція-пресконференція, а також рефлексивна лекція, використання трьохфазної побудови практичних, семінарських, лабораторних занять; імітаційні методи навчання, а також інформаційно-комунікаційні технології.

Визначено, що весь педагогічний інструментарій технології формування критичного мислення громадян умовно поділяється на такі групи: методи активного навчання, когнітивні стратегії, візуалізаційні засоби, рефлексивні практики, методи формування медіаграмотності.

Ключові слова: технологія формування критичного мислення громадянина, педагогічний інструментарій технології, форми, методи, засоби, прийоми формування критичного мислення.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021

Mariia POCHYNKOVA,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Primary School Education

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com

Svitlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Early and Preschool Child Development

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua

PEDAGOGICAL TOOLKIT FOR TECHNOLOGY OF FORMING CRITICAL THINKING IN CITIZENS

In the modern world, where the information space is constantly expanding, and data sources are not always reliable, the ability of an individual to critically interpret the information received is of particular importance. The formation of critical thinking is a key component of the training of conscious, responsible and active citizens. That is why pedagogical technologies aimed at the development of analytical thinking, the ability to defend one's own position with arguments, make informed decisions and resist manipulative influences are of great social importance.

Pedagogical tools that ensure the implementation of the technology for the formation of critical thinking of citizens make it possible to make the educational process not only meaningful, but also personally oriented, contributing to the formation of citizens with a high level of social responsibility.

The essence of the concept of "pedagogical tools" is defined as a set of forms, methods, means and techniques by which the process of purposeful formation of critical thinking of an individual at different age stages is carried out.

The authors analyze the appropriate forms, methods and means of forming citizens' critical thinking at all age stages. The pedagogical tools of technology at the preschool stage consist of simplified methods, techniques for asking simple questions.

At the stage of primary school and adolescence, the range of methods for forming critical thinking is significantly expanded - it is appropriate to introduce all methods of active learning and reflective practices.

The main pedagogical tools of the technology for forming critical thinking in the period of mature youth include lectures, in particular, a problem lecture, a lecture-discourse, a lecture-press conference, as well as a reflective lecture, the use of a three-phase construction of practical, seminar, laboratory classes; simulation methods of teaching, as well as information and communication technologies.

It has been determined that the entire pedagogical tools of the technology for forming citizens' critical thinking are conditionally divided into the following groups: active learning methods, cognitive strategies, visualization tools, reflective practices, methods for forming media literacy.

Key words: *technology for forming critical thinking, pedagogical tools of technology, forms, methods, means, techniques for forming critical thinking.*

У сучасних умовах розвитку суспільства змінюються вимоги до системи освіти. Змістилися акценти з простої передачі знань на самостійне їх здобуття, вміння аналізувати, бути відповідальним, шукати нетривіальні рішення, вміти працювати з великими масивами інформації тощо. Тож виникає необхідність у створенні такої системи освіти, що буде задовольняти ці вимоги. Педагогічна спільнота здійснює пошуки ефективних технологій, методів і форм, що дозволять реалізувати поставлену перед освітою суспільну мету.

Однією з найбільш ефективних технологій сьогодні є технологія розвитку критичного мислення, яка дозволяє працювати з великими обсягами інформації, приймати складні й відповідальні рішення, уникати або мінімізувати наслідки впливу маніпуляції, пропаганди та інфо-

демії тощо. Через повномасштабне вторгнення сусідньої держави в Україну й ведення не тільки звичайної війни на полі бою, а й когнітивної, що ведеться в інтернет-просторі, необхідною стає робота з формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії.

Дослідження, що розкривають теоретичні, методологічні, практичні аспекти впровадження технології формування критичного мислення в систему освіти, здійснені вітчизняними й зарубіжними науковцями: С. Бадер, С. Вальтер, А. Кроуфорд, Дж. Макінстер, С. Метьюз, К. Мереліт, О. Пометун, М. Починкова, Е. Венди Саул, Дж. Стіл, Ч. Темпл, С. Терно та ін.

Процес розвитку й формування критичного мислення громадян складний і тривалий, що

ускладнюється впливом нейрофізіологічних та психолого-педагогічних особливостей кожного вікового періоду особистості, і тому потребує від педагога залучення найбільш доцільного педагогічного інструментарію, який дозволить здійснювати цей процес більш продуктивно на кожному віковому етапі.

Тож, мета нашої наукової розвідки полягає у визначенні найбільш ефективного педагогічного інструментарію для впровадження технології формування критичного мислення громадян на різних вікових етапах.

Словник української мови розтлумачує поняття «інструмент» у трьох дефініціях: 1. Знаряддя праці. 2. Сукупність таких знарядь. 3. Те саме, що музичний інструмент (Словник, 1970–1980: 34).

Визначення поняття «педагогічний інструментарій» в українському дискурсі відсутнє, натомість дослідники зазначають, що саме вони вкладають у складові цього поняття залежно від проблематики дослідження. Так, В. Желанова зазначає, що педагогічний інструментарій технології контекстного навчання – це «сукупність певних форм і методів, алгоритмів педагогічної взаємодії викладача та студентів, а також студентів між собою у процесі контекстного навчання» (Желанова, 2014: 308). Своєю чергою, Н. Скрипник, О. Коготюк, А. Волкотруб зазначають, що сучасні освітні інструменти впливають на ефективність процесу навчання (Скрипник, Коготюк, Волкотруб, 2023: 76). М. Науменко підкреслює, що «вміння педагогом обрати й ефективно використати той чи інший інструмент у своїй роботі свідчить про його професійну компетентність і конкурентоспроможність» (Науменко, 2019: 206–207).

Отже, під педагогічним інструментарієм технології формування критичного мислення громадян ми будемо розуміти сукупність форм, методів, засобів і прийомів, за допомогою яких здійснюється процес цілеспрямованого формування критичного мислення особистості на різних вікових етапах.

Педагогічний інструментарій технології формування критичного мислення (А. Кроуфорд, Е. Венди Саул, С. Метьюз, Дж. Макінстер) складає трьохфазна побудова заняття (фаза актуалізації, фаза побудови знань, фаза консолідації), ціла низка активних методів навчання, серед яких: ЗХД, читання в парах, твір-п'ятихвилинка, мозковий штурм, дошка запитань, ажурна пилка, читання з маркуванням та ін. (Кроуфорд та ін, 2006).

Наш аналіз педагогічного інструментарію буде зосереджений саме на використанні для громадян різних вікових етапів, адже процес мислення є психологічним, і, як ми вже зазначали в одному з

наших попередніх досліджень, розвиток і формування критичного мислення зумовлені віковими психолого-педагогічними й нейропсихологічними особливостями особистості.

Психолого-педагогічні й нейропсихологічні особливості розвитку й формування критичного мислення визначені нами відповідно до таких вікових періодів: дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий вік, рання і зріла юність, дорослість, старість.

Аналіз психолого-педагогічних і нейрофізіологічних засад критичного мислення особистості дозволяє зробити висновки про те, що протягом дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку й ранньої юності відсутні достатні функційні можливості для повністю сформованого критичного мислення й ми можемо говорити лише про його розвиток, закладення фундаментальної бази. Про формування критичного мислення можна говорити у періоди зрілої юності й ранньої дорослості.

Отже, розглянемо специфіку педагогічного інструментарію на різних етапах.

Дошкільний вік. У цьому віці діти лише починають проявляти допитливість, висловлювати власну точку зору, вчать робити прості висновки й ставити запитання. Говорити про повноцінне впровадження в освітній процес технології формування критичного мислення недоречно. Проте в цей віковий період варто розпочати роботу із закладання підвалин для подальшого розвитку критичного мислення на етапі молодшого шкільного віку.

Формою навчання в закладі дошкільної освіти є заняття, але доречно впроваджувати початкові засади технології критичного мислення як наскрізної навички, тобто використовувати її елементи на всіх заняттях, під час прогулянок, екскурсій тощо.

Так, для організації занять також можна використовувати спрощену трьохфазну структуру, при цьому, якщо в класичному варіанті її реалізації на заключному етапі висновки відповідно до проблемного запитання роблять самі діти у вигляді короткого есе, або заповнення різних таблиць та ін., то тут вихователь може поставити просте запитання або допомогти дітям зробити короткий простий висновок.

Оскільки одним з основоположних умінь для критичного мислення є вміння ставити запитання, то в цей період можна використовувати метод Кіплінга або 5W1H або 6 W у повному або скороченому варіанті, залежно від віку дітей. За допомогою цього метода можна навчити дітей ставити і відповідати на прості запитання: Хто? Що? Де? Коли? Чому? Як? На перших етапах з дітьми

середнього дошкільного віку, можна обмежити роботу лише з двома – трьома запитаннями, з часом збільшувати їх кількість.

Ще одним важливим вмінням для критичного мислення є вміння шукати й оцінювати джерело інформації, тому варто навчити дітей замислюватися над тим, звідки вони знають ту, чи ту інформацію; чи можна їй довіряти. Для цього доречним буде прийом постановки запитання: «Звідки ти знаєш?».

Значна кількість методів і стратегій технології розвитку критичного мислення вимагає вмінь писати й читати, чого, зрозуміло, ми не можемо вимагати від дошкільників, тому доречним є використання спрощених методів, що орієнтовані на дискусію. До таких ми можемо віднести «Закінчи речення», «Що буде, якщо ...» тощо.

У закладі дошкільної освіти (ЗДО) розвиток базових навичок критичного мислення не варто обмежувати лише формою заняття. Обговорення певних питань, постановку різних запитання за темою, чи проблемою можна здійснювати і під час прогулянки. Крім того, роботу над умінням ставити й відповідати запитання треба здійснювати як у груповій, так в індивідуальній формі.

Отже, педагогічний інструментарій технології формування критичного мислення в ЗДО складають спрощені методи (5W1H, «Закінчи речення», «Що буде, якщо ...» та ін.), прийоми постановки простих запитань, використання запитання «Звідки ти знаєш?»; впровадження технології формування критичного мислення не обмежується лише заняттями, де вона застосовується як наскрізна й використовується у спрощеній трьохфазній структурі, а й використовується під час прогулянок, екскурсій тощо в індивідуальній або груповій формі.

Молодший шкільний вік характеризується початком розвитку психічних процесів, продовжують розвиватися вищі когнітивні функції, здатність до планування та прийняття рішень, спроможність до критичного осмислення інформації та «робочої пам'яті», що дозволяє утримувати інформацію та сприяє розвитку здатності до метапізнання, розвивається емоційний інтелект. Своєю чергою у *підлітковому віці* відбувається інтенсивний розвиток всіх психічних процесів, словесно-логічного мислення, зазнають становлення доволі пізнавальні процеси (Бадер, Починкова, 2024: 131).

Упровадження технології формування критичного мислення в молодшому шкільному і підлітковому віці, а також у період ранньої юності доволі докладно описане в сучасному науковому дискурсі з урахуванням не тільки загальних особливостей

технології, але й з акцентуацією на різні навчальні дисципліни. Тому ми не будемо докладно зупинятись на цих періодах, де в арсеналі педагогічного інструментарію педагога перебувають трьохфазна структура уроку, всі методи й прийоми описані в технології формування критичного мислення.

Зупинимось більш докладно на періодах зрілої юності, дорослості й старості, оскільки вони є менш дослідженими в науковій літературі й мають свою специфіку.

Розпочнемо визначення педагогічного інструментарію в роботі з людьми, які належать до періоду *зрілою юності*. У цей період переважна більшість юнацтва, зокрема в Україні, орієнтована на отримання професії, тобто задіяна в професійній підготовці у закладах вищої освіти різних рівнів. У цей період досягають піку сформованості всі розумові й пізнавальні можливості і він є сенситивним для формування критичного мислення особистості (Бадер, Починкова, 2024: 132).

Досліджуючи проблему формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки до педагогічних інструментів ми зараховуємо:

- форми: інституційна; індивідуальна, групова; заняття;
- методи: аркуш рішень, есе, «Еліас», павутинка дискусії; континуум, діаграма Венна тощо;
- засоби: інформація (зміст дисциплін професійного спрямування); джерела інформації (підручники, Інтернет-джерела, е-бібліотеки, медіатеки та ін.);
- фази: виклик, усвідомлення, рефлексія (Починкова, 2021: 23).

Як бачимо, з представлених інструментів, зберігається основа класичної технології формування критичного мислення.

Однак, враховуючи нейрофізіологічні та психолого-педагогічні особливості розвитку юнацтва, а також попередній досвід з розвитку критичного мислення (за умов ідеального розвитку подій, юнаки й дівчата отримали ґрунтовні навички критичного мислення, що було в них розвинуто протягом навчання в закладах дошкільної та середньої освіти), доцільно говорити про впровадження технології формування критичного мислення. Під цією технологією ми розуміємо «ціле-спрямовану, задалегідь спроектовану, планомірно реалізовану, упорядковану сукупність дій щодо реалізації педагогом певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування критичного мислення особистості. По суті, така технологія є різновидом інноваційної особистісно зорієнтованої технології, що модернізує традиційну освітню

систему на всіх рівнях, і яка ґрунтується на активізації й інтенсифікації мисленнєвої діяльності особистості, спрямовану на критичне розмірковування через застосування сукупності специфічних форм і методів, застосування яких зумовлено метою й результатами технології» (Бадер, Починкова, 2023: 99).

Розглянемо більш докладно форми організації занять з використанням технології формування критичної освіти в закладах вищої освіти різних рівнів.

У сучасній дидактиці традиційно виокремлюють чотири групи організаційних форм: навчальні заняття (лекція, семінар, лабораторні, практичні, індивідуальні заняття, навчальна конференція, консультація та ін.), практична підготовка (різні типи і види практики), самостійна робота (робота з різними джерелами: підручниками, посібниками, інструкціями тощо), контрольні заходи (іспити, заліки, модульні контрольні роботи, захисти робіт тощо) (Фіцула, 2006: 116).

Варто зауважити, що в закладах вищої освіти технологія формування критичного мислення не є самоціллю, а використовується як наскрізна технологія.

Поняття «лекція» потлумачується в педагогіці як «логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідністю наочністю та демонструванням дослідів» (Фіцула, 2006: 117).

Відмінність класичної лекції від лекції з використанням технології формування критичного мислення можна відобразити в декількох параметрах. Так, якщо мета традиційної лекції полягає в представленні готової інформації для сприйняття здобувачами освіти, то мета лекції з використанням описуваної нами технології полягає в створенні умов для критичної оцінки, сприймання та аналізу інформації, залучення до критичного розмірковування й висновкування.

На наш погляд, найбільш ефективними для реалізації технології формування критичного мислення є такі типи лекцій: проблемна лекція, лекція-дискурс, лекція-прес-конференція тощо.

Також нашу увагу привертають рефлексивно зорієнтовані лекції, оскільки рефлексія є однією з ключових визначальних ознак критичного мислення. Такий тип лекцій докладно описаний В. Желановою в розрізі контекстного навчання, під якими дослідниця розуміє «організаційну форму контекстного навчання, у якій інформація, надана викладачем, співвідноситься зі зверненням студента на себе, а саме із самоаналізом та самодослідженням, в основі

яких лежать рефлексивні механізми особистості й формуються сукупність самостійних і рефлексивно детермінованих конструктів майбутніх учителів початкових класів» (Желанова, 2014: 316). У світлі дослідження підготовки майбутніх фахівців можна спроектувати це визначення взагалі на майбутніх фахівців. Алгоритм такої лекції розкривається через: спільне цілепокладання для викладача й студентів; поглинання студентів у проблем лекції через поглинання «у себе»; з'ясування причин певних протиріч, ускладнень, «встановлених меж знання й незнання; сумісну критику певних позицій, їхня корекція; визначення певних шляхів розв'язання проблеми (пошук «нової форми»); перепроєктування дії; вихід з рефлексії в діяльність; ускладнення діяльності (актуальне й можливе); аналіз ступеня розв'язання проблеми через Я-висловлювання; визначення подальших перспектив засобами рефлексивно-антиципаційного механізму (Желанова, 2014: 317).

Суттєве місце в системі закладів вищої освіти посідають практичні, семінарські та лабораторні заняття, які тісно пов'язані з лекціями, тому кажуть про лекційно-семінарську систему навчання.

Відповідно до технології формування критичного мислення ці заняття мають будуватися за трьохфазною структурою, а під час таких занять використовуватись методи технології розвитку критичного мислення. Упровадження цих методів може відповідати різній меті щодо формування критичного мислення. Так, з метою формування навичок формулювати аргументовану авторську думку з точки зору наукового світогляду доречним є використання методів мозкового штурму, шкали думок, незакінчених речень, методу ПРЕС, подвійного щоденника, картографування тексту; формування навичок критичного аналізу інформації доцільно здійснювати через упровадження методів проблемної ситуації, метаплану, діаманту 9, SWOT-аналіз, «6 Чому?»; удосконалення рефлексивних умінь з точки зору майбутньої професії та власного саморозвитку й самовдосконалення – плюси, мінуси, щопитання, еліас, папір по колу, дискусія, павутинка дискусії (Бадер, Починкова, 2023: 101).

Значний потенціал для формування критичного мислення майбутніх фахівців наявний в імітаційних методах навчання, під якими розуміють «активні методи навчання, які базуються на імітації професійної діяльності» (Марчук, 2019: 135). До імітаційних методів навчання належать: стажування з виконанням посадової ролі, імітаційний тренінг, розігрування ролей, ігрове проєктування, дидактичну гру, кейс-метод; імітаційні та ситуаційні завдання; індивідуальний технологічний тренінг (Марчук, 2019: 135).

З одного боку, імітаційні методи відображають суть майбутньої професійної діяльності, допомагають формувати професійні якості в умовах наближених до реальних, з іншого – такі методи потребують ретельного аналізу ситуації, рефлексії, глибокого аналізу помилок і їх корекція тощо.

Розкриваючи зміст педагогічного інструментарію, ми не можемо обійти увагою сучасні інформаційно-комунікаційні технології, які високо поцінуються педагогами й широко використовуються в освітній діяльності. Сьогодні існує нескінченна кількість різних програмних засобів, що також дозволяють успішно реалізовувати технологію формування критичного мислення. До таких можемо віднести, наприклад, програми для створення ментальних карт: Freemind, MindMup, Mind42, Loopy, Draw.io, WiseMapping та ін.; кол Венна: GitMind, Lucidchart, Canva, Visme та ін. Перелічувати всю безліч таких інструментів немає сенсу, адже кожен педагог і здобувач освіти підбирає собі зручний і доступний інструмент, а наведені приклади лише свідчать про їх наявність та різноманіття.

Звичайно, ми не можемо обійти увагою використання ІІІ в освітньому процесі, яке потребує застосування критичного мислення на високому рівні для аналізу й оцінки згенерованої інформації, для створення промпту тощо.

Отже, до основного педагогічного інструментарію технології формування критичного мислення в період зрілої юності належать лекції, зокрема проблемна лекція, лекція-дискурс, лекція-пресконференція, а також рефлексивна лекція, використання трьохфазної побудови практичних, семінарських, лабораторних занять; імітаційні методи навчання, а також інформаційно-комунікаційні технології. Особливістю цього інструментарію є не тільки сприяння процесу формування критичного мислення, але й формуванню професійної спрямованості, при цьому технологія формування критичного мислення використовується як наскрізна.

Останнім ми розглянемо педагогічний інструментарій технології формування критичного мислення в *період дорослості й старості*.

З точки зору вікових і нейропсихологічних особливостей період дорослості характеризується стабільністю й подальшим розширенням набутих знань, умінь і навичок, життєвих принципів, потреб і соціальних настанов, формуються нові аспекти Я-концепції, стабілізуються основні інтереси й емоційна сфера (Бадер, Починкова, 2024: 132). Віковому періоду старості притаманне загальне зниження когнітивних функцій.

Традиційно, у ці вікові періоди люди вже мають професію, але продовжують підвищувати кваліфікацію, або отримують іншу освіту. Тобто можна сказати, що вони так, чи так зазнають педагогічного впливу, що, у свою чергу, дозволяє здійснювати цілеспрямоване формування критичного мислення громадян.

Педагогічний інструментарій, який доцільно використовувати в процесі здобуття професійної освіти ми вже описали вище. Тож зупинимось більш докладно на педагогічному інструментарії для категорії громадян, які залучені в систему післядипломної освіти.

Тут доцільно зробити акцент на педагогічному супроводі й засобах неформальної освіти, оскільки громадяни цього вікового періоду мають високий рівень зайнятості, тому обмежені в часі навчання.

Педагогічний супровід тлумачиться в науковому дискурсі як «система професійної діяльності викладача, спрямовану на створення психолого-педагогічних умов для успішного навчання, виховання і професійно-особистісного розвитку студента в ситуації взаємодії» в умовах ЗВО (Коростіянець, 2019: 112). Головна мета такого супроводу «пов'язана з перспективним напрямом його (здобувача освіти – прим. авт.) діяльності, орієнтованої на максимальне сприяння особистісному та професійному розвитку (Коростіянець, 2019: 112).

Завданнями такого супроводу можемо визначити:

- діагностика стану розвитку й сформованості критичного мислення особистості;
- визначення напрямів педагогічних послуг для розвитку й формування критичного мислення;
- розробка індивідуальної програми розвитку критичного мислення;
- надання методичної підтримки громадянам у процесі розвитку й формування критичного мислення;
- консультативна робота з громадянами щодо процесі розвитку й формування критичного мислення;
- проведення інформаційно-просвітницької роботи з громадянами щодо необхідності й можливостей розвитку й формування критичного мислення.

Ураховуючи той аспект, що сьогодні актуальним є необхідність навчання протягом життя, то тут ефективним можуть виявитися засоби неформальної освіти, наприклад, дистанційні курси на платформах дистанційного навчання, тренінги, майстер-класи, вебінари тощо. Сьогодні на плат-

формах дистанційного навчання представлена широка палітра курсів з розвитку й формування критичного мислення, які дозволяють як здобути початкові знання, уміння й навички з теорії критичного мислення, так і значною мірою поглибити вже набуті.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що найбільш ефективним педагогічним інструментом розвитку й формування критичного мислення для цих вікових груп громадян, які перебувають у системі післядипломної освіти, є педагогічний супровід і засоби неформальної освіти.

Однак, частина громадян залишається поза системою освіти, а, відповідно, й поза можливістю отримати педагогічну підтримку або супровід у процесі формування критичного мислення – цей аспект сьогодні залишається неохопленим педагогічною спільнотою й педагогічним впливом і потребує вирішення на державному рівні.

Отже, вибір педагогічного інструментарію технології формування критичного мислення зале-

жить від вікових і психолого-педагогічних особливостей громадян. До такого інструментарію належать: спрощені методи технології розвитку критичного мислення, прийоми постановки простих запитань, використання технології розвитку критичного мислення застосовується як наскрізна й використовується у спрощеній трьохфазній структурі, а також під час прогулянок, екскурсій тощо в індивідуальній або груповій формах роботи в період дошкільного віку; технологія розвитку критичного мислення в повному обсязі в періоди молодшого шкільного і підліткового віку, ранньої дорослості; різні види лекцій, практичні заняття побудовані на трьохфазній структурі, імітаційні методи навчання та інформаційно-комунікаційні технології – у період дорослості й здобуття професії; педагогічний супровід і засоби неформальної освіти – у період дорослості й старості.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці навчальних програм для громадян кожного вікового періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер С. О. Починкова М. М. Психолого-педагогічні та нейрофізіологічні засади критичного мислення особистості на різних вікових етапах. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 73. С. 127–134. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.25>
2. Бадер С. О., Починкова М. М. Технологія формування критичного мислення особистості: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 64. Том 1. С. 96–103. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.19>
3. Желанова В. В. Теорія і технологія контекстного навчання майбутніх учителів початкових класів : дисерт. ... докт. пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2014. 621 с.
4. Коростіанець Т. П. Педагогічний супровід студентів в освітніх установах педагогічної вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Випуск 12. Т. 1. С. 111–114. <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.23>
5. Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 217 с.
6. Марчук І. Імітаційні методи формування економічної компетентності в майбутніх магістрів медицини. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 2. С. 133–140. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-2-133-140>
7. Науменко М. С. Сучасні освітні інструменти у формуванні конкурентоспроможного фахівця дошкільної освіти. *«Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи»* : матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Дидактика: теорія і практика. Київ : Фенікс, 2019. С. 205–207.
8. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : автореф. ... докт. пед. наук. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021. 44 с.
9. Скрипник Н. І., Коготюк О. В., Воклотруб А. О. Сучасні освітні інструменти як ефективний засіб підвищення рівня інформаційно-цифрової компетентності вчителя-словесника. *«Young Scientist»*. 2023. № 1.1 (113.1) January С. 75–81. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-18>
10. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. С. 34.
11. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи. Навч. посібн. Київ : «Академвидав», 2006. 354 с.

REFERENCES

1. Bader S. O., Pochynkova M. M. (2024). Psyholoho-pedahohichni ta neirofiziolohichni zasady krytychnoho myslennia osobystosti na riznykh vikovykh etapakh [Psychological, pedagogical and neurophysiological foundations of critical thinking of the individual at different age stages]. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 73. S. 127–134. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.25>
2. Bader S. O., Pochynkova M. M. (2023) Tekhnolohiia formuvannia krytychnoho myslennia osobystosti: teoretychnyi aspekt [Technology for forming critical thinking in an individual: theoretical aspect]. *Innovatsiina pedahohika*. № 64. Tom 1. S. 96–103. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.19>

3. Zhelanova V. V. (2014). *Teoriia i tekhnolohiia kontekstnoho navchannia maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv* [Theory and technology of contextual learning of future primary school teachers] : dysert. ... dokt. ped. nauk. 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity. DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Luhansk. 621 s.
4. Korostiianets T. P. (2019). *Pedahohichniy suprovid studentiv v osvitykh ustanovakh pedahohichnoi vyshchoi osvity* [Pedagogical supply of students in educational institutions of pedagogical higher education]. *Innovatsiina pedahohika*. Vypusk 12. T. 1. S. 111–114. <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.23>
5. Krouford A., Saul V., Metiu S., Makinster D. (2006). *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv* [Technologies for developing students' critical thinking]. Kyiv : Pleiada. 217 s.
6. Marchuk I. (2019). *Imitatsiini metody formuvannia ekonomichnoi kompetentnosti v maibutnikh mahistriv medytsyny* [Simulation methods for the formation of economic competence in future masters of medicine.]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. № 2. S. 133–140. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-2-133-140>
7. Naumenko M. S. (2019). *Suchasni osvitni instrumenty u formuvanni konkurentospromozhnoho fakhivtsia doshkilnoi osvity* [Modern educational tools in the formation of a competitive preschool education specialist]. «Osvita KhKhI stolittia: teoriia, praktyka, perspektyvy» : materialy Pershoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii, m. Kyiv, 18 kvit. 2019 r. Dydaktyka: teoriia i praktyka. Kyiv : Feniks. S. 205–207.
8. Pochynkova M. M. (2021). *Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovo shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky* [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] : avtoref. ... dokt. ped. nauk. 13.00.04 – teoriia i metodyka profesiinoi osvity / DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk. 44 s.
9. Skrypnyk N. I., Kohotiuk O. V., Voklotrub A. O. (2023). *Suchasni osvitni instrumenty yak efektyvnyi zasib pidvyshchennia rivnia informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti vchytelia-slovesnyka* [Modern educational tools as an effective means of increasing the level of information and digital competence of a language teacher]. «*Young Scientist*». № 1.1 (113.1) January S. 75–81. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-18>
10. *Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980)* [Ukrainian language dictionary] : v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K. : Naukova dumka. T. 4. S. 34.
11. Fitsula M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of higher education.]. Navch. posibn. Kyiv : «Akademydav». 354 s.